

Proteíny (bielkoviny)

Cieľové požiadavky

Obsah: Bielkoviny (proteíny), biologická funkcia. Aminokyselina, glycín, alanín. Esenciálne aminokyseliny. Peptidová väzba. Primárna, sekundárna, terciárna a kvartérna štruktúra bielkovín. Fibrilárne, globulárne bielkoviny. Denaturácia. Lipoproteíny, glykoproteíny, fosfoproteíny, hemoproteíny, hemoglobín. Amfión. Izoelektrický bod. Peptidy. Biuretová reakcia. Močovina.

Vedomosti a zručnosti

- Klasifikovať bielkoviny z hľadiska zloženia, štruktúry, výskytu a významu pre živé organizmy.
- Zapísať všeobecný konštitučný vzorec α - aminokyselín.
- Uviest' názvy, písmenové skratky a rozlíšiť vzorce glycínu, alanínu, valínu, leucínu, fenylalanínu.
- Klasifikovať aminokyseliny z hľadiska ich vlastností a výživy.
- Rozhodnúť na základe štruktúrnych vzorcov, či uvedené aminokyseliny majú kyslý, zásaditý alebo neutrálny charakter.
- Vymenovať aspoň štyri esenciálne aminokyseliny a ich potravinové zdroje.
- Napísať rovnicu reakcie vzniku dipeptidu alebo tripeptidu z daných vzorcov aminokyselín.
- Napísať štruktúru peptidovej väzby a charakterizovať ju.
- Opísať primárnu, sekundárnu, terciárnu a kvartérnu štruktúru bielkovín a ich význam.
- Vysvetliť princíp denaturácie bielkovín vo vzťahu k ich priestorovej štruktúre a vymenovať možné príčiny denaturácie.
- Navrhnuť a zrealizovať denaturáciu bielkovín teplom a ťažkými kovmi.
- Rozhodnúť, či uvedené aminokyseliny sú chirálne zlúčeniny.
- Vysvetliť správanie sa aminokyselín v roztokoch s rozdielnou hodnotou pH.
- Vymenovať typy väzieb, ktoré umožňujú vznik sekundárnej a terciárnej štruktúry bielkovín.
- Klasifikovať bielkoviny podľa tvaru molekuly (fibrilárne a globulárne bielkoviny) a uviesť príklady bielkovín.
- Odôvodniť, prečo sú teploty nad 40 °C nebezpečné pre život človeka a prečo sa varom nestráca výživná hodnota bielkovín.
- Prakticky zistiť teplotu koagulácie vajcového bielka.
- Dokázať prítomnosť peptidovej väzby v bielkovinách v predložených vzorkách biuretovou reakciou.
- Napísať rovnicu reakcie vzniku biuretu zahrievaním močoviny.
- Klasifikovať zložené bielkoviny a uviesť ich význam pre živé organizmy

Proteíny

- biomakromolekulové viacprvkové zlúčeniny(C, H, N, O, S...)
- základné stavebné zložky živých organizmov (80% látok v tele)- nenahraditeľné (v tele asi 50tisíc druhov proteínov)
- zložené z **aminokyselín** spojených **peptidovou väzbou**

Formy získavania bielkovín

- **Rastliny**- tvorba z dusičnanov
- **Živočíchy**- príjem v potrave (lepšie živočíšneho pôvodu- mäso, vajčička, mlieko), rozklad na AMK, tvorba vlastných špecifických bielkovín **proteosyntézou**

Význam

1. **Transportný**- hemoglobín, myoglobín
2. **Štruktúrny(stavebný)**- kolagén, keratín, glykoproteíny
3. **Obranný**- imunoglobulíny
4. **Zásobný**- ovalbumín v bielku

5. **Pohybový**- aktín a myozín vo svaloch
6. **Katalytický**- enzýmy
7. **Regulačný**- hormóny

Rozdelenie

1. **Jednoduché**- zložené iba z AMK
2. **Zložené**- okrem AMK aj nebielkovinová zložka(**prostetická**) skupina

glykoproteíny	lipoproteíny	fosfoproteíny	hemoproteíny	metaloproteíny	nukleoproteíny	flavoproteíny
---------------	--------------	---------------	--------------	----------------	----------------	---------------

Aminokyseliny

- základné stavebné jednotky bielkovín
- v prírode 300 AMK (z toho 20 proteinogénnych)

Proteinogénne AMK

Rozdelenie:

1. **neesenciálne** (10)- nahraditeľné, organizmus ich dokáže syntetizovať (transamináciou z oxokyselín)

2. **esenciálne** (10)- nenahraditeľné, organizmus ich nedokáže syntetizovať, potrebný príjem v potrave (s rozvetveným reťazcom/ aromatickou/ heterocyklickou štruktúrou)

Názvoslovie

1.systemové

2. triviálne

3.skratkami- trojhláskovými

Vzorci:

Glycín(Gly)

Alanín(Ala)

Valín(Val)

Leucín (Leu)

Fenylalanín(Phe)

Zloženie

- substitučné deriváty karboxylových kyselín
- dve charakteristické skupiny:
  1. Kyslá karboxylovú - COOH
  2. Zásaditá aminoskupinu -NH₂

- α- aminokyseliny (-NH₂ skupina naviazaná stále na α- uhlíku)
- všetky chirálne (*okrem glycínu*) s chirálnym centrom na α- uhlíku, s L- konfiguráciou

Rozdelenie AMK

kyslé	neutrálne	zásadité
-COOH > -NH ₂	-COOH = -NH ₂	-COOH < -NH ₂
Pri fyziologickom pH ako anióny, viažu sa s kationmi		Pri fyziologickom pH ako kationy a môžu viazať anióny

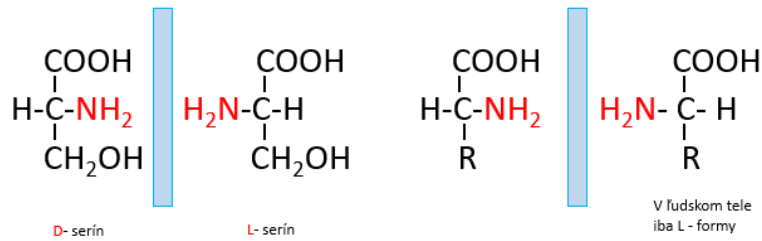
polárne	<ul style="list-style-type: none"> • Postranný reťazec uhľovodíkový zvyšok • Ľahko tvoria vodíkové mostíky s vodou • Zvyšujú rozpustnosť bielkovín vo vode
nepolárne	<ul style="list-style-type: none"> • Postranný reťazec polárne funkčné skupiny • Dodávajú bielkovinám hydrofóbnosť a schopnosť viazať nepolárne nízkomolekulové látky (lipidy)

Optická izoméria AMK

- Forma priestorovej konfiguračnej izomérie
- **Priestorová**- izoméry majú rovnaký sumárny aj konštitučný vzorec, líšia sa priestorových usporiadaním atómov
- **Konfiguračná**- rôzne priestorové usporiadanie skupín nesúvisí s rotáciou okolo jednoduchej väzby, ale okolo chirálneho (asymetrického) atómu uhlíka

Enantioméry (antipódy)

- dvojica optických aktívnych izomérov, predmet a zrkadlový obraz
- Rovnaké vlastnosti (T_v, T_t, rozpustnosť, K_A), líšia sa schopnosťou otáčať rovinu polarizovaného svetla
- Opticky aktívne- otáčajú rovinu o rovnaký uhol, ale opačným smerom(všetky AMK okrem glycínu)
- **Racemická zmes**- zmes dvoch enantiomérov v pomere 1:1, opticky neaktívna
- D a L enantioméry - podľa štruktúry serínu
  - ľavotočivé/ + pravotočivé enantioméry
- Počet enantiomérov 2ⁿ – n= počet chirálnych uhlíkov

Vlastnosti AMK

- Iónové zlúčeniny, všetky rozpustné vo vode
- Pevné, bezfarebné, vysoká teplota topenia
- Opticky aktívne
- Bielkoviny majú vlastnosť koloidov, veľké molekuly a Mr
- **Amfolyty**- môžu uvoľňovať aj prijímať protón vodíka (schopné tvoriť kation, anión, amfión)

Izoelektrický bod

- Určité pH, pri ktorom má AMK dokonale iónovú štruktúru (navonok nevykazuje žiaden náboj)
- AMK sú najmenej rozpustné v polárnych rozpúšťadlách
- neprebíha elektrolýza (neputujú k elektródam)
- V alkalickom a kyslom prostredí tvoria + a - štruktúry
- Vplyvom elektrického prúdu sa v rôznom pH môžu pohybovať k elektródami
  1. v kyslom ku katóde (tvoria kationy)
  2. v zásaditom k anóde (tvoria anióny)

Peptidová väzba

- Vzniká kondenzáciou α - aminoskupiny jednej AMK s karboxylovou skupinou inej AMK (uvoľnenie H_2O)
- Väzba môže nastať medzi rovnakými alebo odlišnými AMK
- V živých organizmoch vzniká pri proteosyntéze

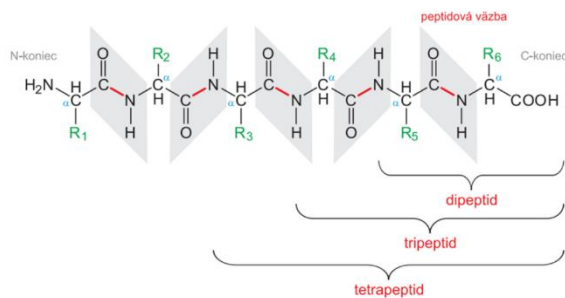
Biuretová reakcia

- Dôkaz prítomnosti peptidovej väzby v zlúčenine
- Vznik ružového až modrofialového zafarbenia
- Praktické využitie- dôkaz **bielkovín v moči** (zápal v tele)
- *Názov odvodený od biuretu (vznik zahrievaním 2 molekúl močoviny)*

Peptidy- vznikajú spojením aminokyselinových zvyškov peptidovou väzbou

1. **Oligopeptidy**- 2-10 zvyškov AMK
  2. **Polypeptidy**- 11-100 zvyškov AMK
  3. **Bielkoviny**- viac ako 100 zvyškov AMK
- Mr < 10 000

Polypeptidová kostra- vzniká striedaním atómov α -uhlíka a peptidových väzieb v polypeptidovom reťazci

Štruktúra bielkovín

- Závisí od nej špecifická funkcia bielkovín
- presné poradie aminokyselín a priestorové rozloženie atómov v polypeptidovom reťazci

1. Primárna- poradie (sekvencia) AMK v polypeptidovom reťazci

- Podmieňuje vlastnosti a biologickú funkciu bielkovín
- Určuje vyšší stupeň štruktúry bielkovín- sek., terc., kvart.
- Pri zámene AMK v reťazci, môže dôjsť k vzniku ochorenia
- Zakódovaná v dedičnej informácii

Ala-Gly-Tyr-Ala-Leu

2.Sekundárna- geometrické usporiadanie (konformácia) polypeptidového reťazca v priestore

- umožňujú vodíkové mostíky medzi polárnymi skupinami $\text{C}=\text{O}\cdots\text{H}-\text{N}$ (zvyšky AMK sa orientujú do priestoru- nad a pod rovinu listu, mimo závitnice)

2 typy

- A. **B- štruktúra**-(skladaný list)
- B. **α - helix**(pravotočivá závitnica)

3.Terciárna- definitívny priestorový tvar skladaného listu alebo α - helixu v priestore

- vzájomné usporiadanie všetkých atómov molekuly v priestore
- Na tvorbe sa podieľajú vodíkové mostíky, iónová väzba, disulfidové väzby, van der Waalové sily
- Určuje stavbu aktívneho centra, ktoré zodpovedá za biologickú aktivitu napr. enzýmov (pri porušení centra sa poruší funkcia)

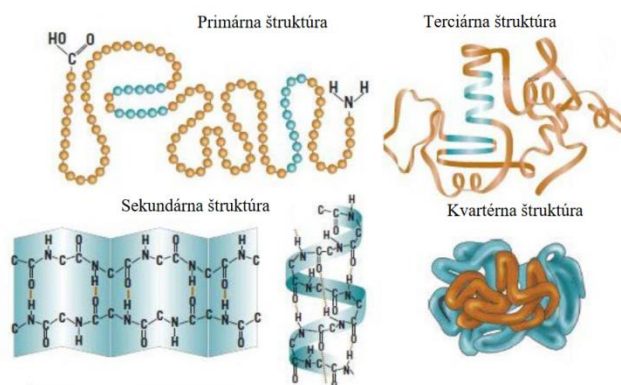
2 typy

1. **Fibrilárny**(vláknitý)- vodíkové mostíky medzi rôznymi reťazcami
2. **Globulárny**(tvar klobka)- vodíkové mostíky v rámci toho istého reťazca

Fibrilárne bielkoviny (skleroproteíny)	Globulárne bielkoviny (sferoproteíny)
<ul style="list-style-type: none"> • Jednoduchšia štruktúra • Vlákňitý tvar • Vo vode nerozpustné • Väčšinou stavebná funkcia • <i>Napr. keratín, kolagén</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • Veľmi zložitá štruktúra • Guľovitý tvar(na povrchu polárne skupiny, vo vnútri nepolárne) • Rozpustné vo vode, roztokoch solí • <i>Napr. membránové bielkoviny</i>

4.Kvartérna - definitívne vzájomné usporiadanie viacerých polypeptidových reťazcov (bielkovinových podjednotiek) v bielkovine do makromolekuly

- Vzniká nekovalentnými medzimolekulové sily a hydrofóbne interakcie
- *Napr. štruktúra hemoglobínu, enzýmov*

Natívny stav bielkovín- bielkovina s určitou konkrétnou priestorovou štruktúrou (sekundárna a terciárna), v ktorej môže vykonávať svoju biochemickú funkciu

Denaturácia- zmena natívnej štruktúry pričom dochádza k strate biologickej funkcie

- vplyvom vonkajších podmienok(teplota, ťažké kovy, kyseliny, hydroxidy, zmena pH, silné trepanie roztokov, žiarenie, vysoký tlak)
- Mení sa sekundárna, terciárna štruktúra (primárna ostáva nezmenená)
- Dochádza k porušeniu slabých interakcií
- Zachováva sa biologická hodnota

Faktory spôsobujúce denaturáciu

- a. **Fyzikálne**- teplo, extrémne pH, žiarenie, vysoký tlak
- b. **Chemické**- kyseliny, hydroxidy, soli ťažkých kovov, močovina
- c. **Mechanické**- silné trepanie

Typy denaturácie

1. **vratná (reverzibilná)**- vrátením pôvodných podmienok možno obnoviť natívnu štruktúru bielkoviny(pôsobenie solí)- **renaturácia**
2. **nevratná(ireverzibilná)**-ani po opätovnom vrátení podmienok nedokážeme obnoviť natívnu štruktúru(zmena pH, ťažké kovy, teplota)

Využitie denaturácie v praxi

- Rozložené bielkoviny sú ľahšie stráviteľné, no zachovávajú sa výživné hodnoty
- Význam pri spracovaní a uskladnení potravín
- Sterilizácia- zničenie choroboplodných zárodkov

Vplyv telesnej horúčky

- 35°C- 37°C- najideálnejšia pre účinok enzýmov v ľudskom tele
- nad 40°C bielkoviny v tele denaturujú a strácajú biologickú aktivitu
- pri infekcii sa ňou telo chráni(denaturuje bielkoviny mikroorganizmov)

Rozdelenie bielkovín

1. podľa tvaru molekuly

- a. **fibrilárne(skleroproteíny)**- vláknité
- b. **globulárne(sferoproteíny)**- kĺbkové

2. podľa rozpustnosti

- a. **albumíny**- rozpustné
- b. **globulíny**- nerozpustné

3. podľa prostetickej skupiny

- a. **jednoduché**- bez nebielkovinovej zložky
- b. **zložené**- s nebielkovinovou zložkou
  1. nukleoproteíny
  2. glykoproteíny
  3. fosfoproteíny
  4. lipoproteíny
  5. metaloproteíny
  6. hemoproteíny